

La moneda catalana com a oportunitat i símbol d'autogovern: de la Guerra dels Segadors a la Guerra Civil*

Albert Estrada-Rius**

Gabinet Numismàtic de Catalunya / Museu Nacional d'Art de Catalunya

Rebut 8 abril 2021 · Acceptat 20 octubre 2021

RESUM

En aquest article es planteja una breu síntesi del paper de la moneda pròpia de Catalunya des de la Guerra dels Segadors fins a la Guerra Civil espanyola per assenyalar com l'excepcionalitat dels conflictes ha esperonat el desenvolupament de signes monetaris propis afegint a la necessitat de moneda l'oportunitat de la reivindicació simbòlica d'uns signes monetaris que són un dels més preuats símbols d'identitat i d'autogovern.

PARAULES CLAU: moneda, paper moneda, moneda obsidional, identitat, autogovern

INTRODUCCIÓ

El repàs de la història monetària de Catalunya en el període de tres-cents anys que abasta de la Guerra dels Segadors a la Guerra Civil permet observar el desenvolupament de les emissions monetàries catalanes en una pluralitat de situacions polítiques. En aquest recorregut ens valdrem de la historiografia¹ sobre el tema per resseguir com es passa de la plenitud d'una moneda pròpia a la imposició d'una de forana després de la Nova Planta (1716) destacant en els breus hiatus d'aparicions de formes monetàries pròpies més o menys fragmentàries uns testimonis de la reivindicació i la resiliència amb intensitats diverses d'aquesta regalía.

Cal distingir, en aquest punt i amb caràcter previ, la moneda en circulació a Catalunya de l'emesa en el seu territori per les autoritats locals amb la mateixa finalitat. La complexa situació econòmica i política de cada moment fa que no sempre coincideixin plenament tant per l'es-troncament de les emissions privatives com per les especulacions particulars o per les complementarietats sorgides en el mercat monetari que no sempre estan sota control del poder públic.

En aquest treball ens centrarem en la moneda emesa al Principat per veure com una comunitat que ha estat privada del dret de batre moneda pròpia malda entre la necessi-

tat i la voluntat d'introduir signes monetaris propis per modestos que siguin. Els períodes bèl·lics, en aquest sentit, donen amb reiteració la possibilitat i l'oportunitat d'em-prendre aquestes emissions amb la justificació de la neces-sitat. No es tracta d'una relació de causa a efecte immedia-ta ni automàtica, i en els matisos de la realització es poden constatar diverses posicions polítiques. L'èmfasi, per tant, es posarà en el caràcter identitari de la moneda i la seva percepció com una manifestació de l'autonomia política i com a vehicle de les aspiracions a aquesta autonomia.

Es parteix, per tant, del fet que l'emissió de moneda és un dels drets polítics més pregons de l'autogovern d'un poble configurat com a comunitat política. També del pa-per simbòlic que té la moneda en aspectes identitaris, i d'aquí la seva reivindicació de diverses maneres al llarg dels darrers segles.

UN PUNT DE PARTIDA: LA MONEDA CATALANA SOTA ELS DARRERS ÀUSTRIES

La Catalunya de l'edat moderna és una comunitat política que s'integra, successivament, en la comunitat de regnes i terres de l'anomenada Corona d'Aragó i en una pluralitat diversa de comunitats polítiques peninsulars i extrape-ninsulars que tenen en comú tenir un mateix sobirà que, justament, en les monedes castellanes s'intitula rei de les Espanyes i de les Índies i que en l'argot diplomàtic simpli-ficador de les corts europees és conegut com a rei Catòlic o rei d'Espanya obviant la realitat política i jurídica real.

La monarquia està representada al Principat per un lloctinent del rei i capità general a Barcelona —popular-

* Vegeu les figures citades en aquest article en la versió en anglès d'aquest mateix número.

** **Adreça de contacte:** Albert Estrada-Rius. Conservador en cap del Gabinet Numismàtic de Catalunya / Museu Nacional d'Art de Catalunya. Palau Nacional. Parc de Montjuïc s/n Barcelona, Catalonia, EU.
E-mail: albert.estrada@museunacional.cat

ment, el virrei— i un Consell Suprem d'Aragó establert a Madrid dins del règim polisindial fermament implantat. A l'entorn d'aquestes instàncies polítiques n'hi ha altres de matèria patrimonial, com la Batllia General de Catalunya, i judicial, com la Reial Audiència o el Tribunal de la Inquisició. Enfront de totes aquestes que representen el cap de la comunitat política, hi ha un cos que, representat pel General de Catalunya i la seva Diputació, encapçala, juntament amb els altres titulars jurisdiccionals senyoriats i els municipis reials liderats per Barcelona, els principals actors polítics que tenen en les Corts el seu màxim espai de diàleg a nivell general de tot el Principat.²

En aquest context, la moneda és una regalia del rei, i hi consta el seu nom i sovint el bust, però a la pràctica forma part del feix de drets subjectes a pactes que la immobilitzen a fi de sostreure-la de la política monetària reial. La ciutat de Barcelona controla la seca reial i exerceix una tutela amplíssima de caire immobiliària i garantista sobre la moneda de curs legal general. En aquest marc legal, les emissions d'argent i billó (aliatge de coure) formen part d'una matèria paccionada en mans del Consell de Cent i només les minoritàries emissions d'or escapen d'alguna manera a l'estrict control i, per tant, mostren novetats numismàtiques.

El segle XVII va començar amb el regnat de Felip II d'Aragó i III de Castella (1598-1621) i va coincidir amb un període d'una gran turbulència econòmica i monetària general a tota la Monarquia Hispànica que es va manifestar amb especial virulència a Catalunya.³ La seca reial continuava essent la de Barcelona, que era l'encarregada de fornir de moneda reial tot el Principat. S'hi va encunyar, en aquest sentit, or, plata i billó. És entre les primeres que es mostra una clara dependència respecte a uns models castellans que des de la darrerria del regnat dels Reis Catòlics havien batut peces d'or, com els anomenats *excelentes*, amb projecció internacional. Les emissions d'or mostraven la dependència i el prestigi de les emissions castellanes dels *excelentes* dels Reis Catòlics en forma de trentins, mitjos trentins i onzens o quan es van encunyar igualment escuts seguint patrons castellans. Cal tenir present que els *excelentes* i els *escudos* no només circulaven arreu d'Europa, sinó que també hi eren imitats seguint un antic patró monetari de copiar les divises internacionals.

En l'entretant, les emissions de plata i de billó van continuar les sèries de rals i de diners anteriors en ser una matèria paccionada difícilment modificable. Es va haver de fer front a l'exportació massiva de la plata cap a França amb finalitat especulativa mentre hi havia un fort atac falsari intern. La renovació del sistema de fabricació de la moneda amb la incorporació pionera —després del Real Ingenio de Segovia— de molins de sang a la casa de la moneda de Barcelona va anar bé per al billó, però no per a l'or i la plata, atès que era impossible ajustar el pes, i les peces amb sobrepès eren ràpidament tretes de circulació i refoses. Per tant, la fabricació a martell va ser simultània.

Finalment, les emissions locals —la major part, municipals— també van viure una etapa de reeiximent amb l'extensió o renovació de privilegis antics i nous. Crusafont⁴ les ha inventariades i també han estat estudiades sèries concretes en relació amb la documentació, com la de Vic⁵ o la de Reus.⁶ Aquestes emissions, de tradició medieval, eren assumides pel respecteiu municipi, sempre, en teoria, amb una concessió reial o bé amb un privilegi immemorial com en el cas de Lleida. Els beneficis de l'encunyació constituïen una font fiscal, la seva circulació alleugerava la tradicional manca de moneda menuda reial barcelonina —almenys fins a les grans emissions d'ardits— i representaven un motiu d'orgull i d'autonomia propi. En el camp d'aquestes peces hi solia haver el nom de la població o el seu senyal heràldic, o ambdós alhora.

LA GUERRA DELS SEGADORS

El regnat de Felip III d'Aragó i IV de Castella (1721-1665) sota l'ègida del comte duc d'Olivares i la seva política uniformadora van col·lidir amb els interessos particulars catalans i van coincidir en un context revolucionari arreu d'Europa de contestació frontal a les pretensions autoritàries de les monarquies anglesa, francesa i espanyola. Ja en el memorial secret en què el *valido* presentava al monarca la línia general de govern s'esmentava l'ambició de reduir la pluralitat de regnes peninsulars al règim de Castella. Un projecte que en aquest regnat va fracassar, però que va assenyalar les línies mestres de la política absolutista.

La Guerra dels Segadors (1640-1652), que va coincidir amb la d'independència de Portugal, va suposar l'estroncament de l'arribada de la plata castellana que circulava al Principat i la necessitat de substituir-la per moneda equivalent d'encuny local per fer front a les despeses de la guerra. Un exemple d'aquests contingents de plata castellana de pas pel Principat camí de Gènova o de Nàpols pot ser la troballa de l'anomenat «tresor de la platja de l'Estanyol» a Sitges, avui al Museu d'Arqueologia de Catalunya. Vistes així les coses, la necessitat va ser coberta amb monedes de plata de valor superior al ral no emeses fins aleshores.

La seca de Barcelona i també moltes altres de locals van emetre aquestes peces grosses amb el valor de 5 rals o de 5 sous d'argent, a més dels valors en coure com els sisens, els ardits i els diners que, tant a Barcelona com en l'anomenada moneda local, van tenir una gran revifalla.⁷ Posem com a exemple el cas de Vic (fig. 1) perquè s'ha conservat un dels rars encunyats de fabricació que ha publicat el mateix autor.⁸ És també una etapa d'expansió a tot arreu del sistema de fabricació a molinet, útil en l'emissió de moneda menuda. La moneda grossa d'or i plata va continuar essent batuda a martell per les dificultats ja esmentades d'ajustar els pesos amb aquesta tecnologia tan útil en altres aspectes. Les primeres, però, degueren ser tan migrades que, per exemple, no es coneixen els lluisos d'or que consten realment emesos en els documents (fig. 2).

A nivell simbòlic, podem resseguir l'evolució des d'emissions en les quals es substitueix el nom del rei pel del Principat de Catalunya fins a les emissions a nom de Lluís XIII i després Lluís XIV de França com a comtes de Barcelona, del Rosselló i de la Cerdanya. En aquest període cal ressenyar la petició d'empara i renovació dels privilegis del col·legi d'obrers o de moneders de 1646 encapçalada amb un gravat allegòric en el qual obrers i moneders —representats simbòlicament per les eines de treball i les monedes— envolten l'escut reial sense concessions a altres possibles armes que representin el monarca i del qual es fan penjar en correlació simbòlica unes balances en equilibri i un ponderal com a manifestació de la justícia que s'esperava (fig. 2).⁹

L'acabament de la guerra va permetre la recuperació de la normalitat monetària amb el cessament d'emissions d'emergència i la centralització de la moneda reial a la seca de Barcelona amb diverses emissions de croats o rals durant el regnat de Carles II (1665-1700). L'arribada de la plata americana que s'apilava a les caixes de la taula de canvi de Barcelona va fer suspendre l'emissió de peces grosses i es va tornar a la fabricació dels rals de Barcelona amb totes les particularitats tradicionals prèvies a la guerra. El Tractat dels Pirineus (1659), però, va comportar la pèrdua definitiva del comtat de Rosselló i de bona part de la Cerdanya i, alhora, la integració d'aquests territoris a França.

No fou l'únic ensurt, ja que l'ocupació de Barcelona durant un breu període en el context de la Guerra dels Nou Anys va propiciar la promulgació per part de les autoritats franceses d'un edicte sobre la moneda en circulació (1698). Barcelona era una plaça marítima i, com a tal, exposada als atacs i als bloqueigs especialment francesos en el context de pressions a un monarca amb una successió compromesa com era el cas de Carles II d'Espanya, el darrer rei de la dinastia dels Àustria.

LA GUERRA DE SUCCESSION I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES

El testament successori de Carles II (1700) vingué a trencar la pau imperant en no ser acceptat per la branca vienesa de la família l'elecció del duc d'Anjou, net de Lluís XIV, com a nou monarca. Aquest conflicte internacional va suposar que la seca de Barcelona emetés moneda a nom de Felip V (fig. 3), en primer lloc i després de la seva inicial proclamació a la Ciutat Comtal, i després de l'arxiduc Carles —proclamat rei com a Carles III— (fig. 4) després de la seva entrada per la força a la ciutat dins de les emissions del sistema monetari tradicional. Aquest monarca també hi va batre moneda general —les pessetes o rals de dos— que no formava part del sistema monetari català i va impulsar de manera decidida la renovació material de l'establiment forçant la construcció d'una premsa de volant i d'una màquina d'acordonar sense que aquesta incorporació signifiqués que es desplaressin els molins de sang ni l'encunyació a martell de l'or.

L'acabament de la guerra (1705-1714) i el Decret de la Nova Planta (1716) van suposar, com és ben sabut, la incorporació de la regalia de la moneda en mans del rei juntament amb la derogació de bona part de l'ordenament jurídic i polític existent fins aleshores. Catalunya esdevenia una província més de Castella sota el govern d'un capità general. Si inicialment el rei mantingué la seca per emprendre el 1718 una emissió de moneda castellana adaptada al Principat, va acabar tancant-la el mateix any.

La següent emissió de moneda destinada a Catalunya com a província espanyola es va dur a terme durant el regnat de Ferran VI (1746-1759) a la seca de Segòvia entre 1754 i 1755 (fig. 5). Es tractava d'ardits, una moneda menuda imprescindible per a la vida quotidiana, des de la compra de productes quotidians fins a la satisfacció d'almoïna als pobres o a les bacines eclesiàstiques. L'estranya resolució de l'escut amb unes creus que no eren les correctes ni les tradicionals de les armes de Barcelona mostra un desconeixement resultant de l'allunyament. A la següent i immediata emissió també segoviana de 1756 es substitueix el criticat i maldestre escut barceloní per les barres catalanes i la llegenda «Ferran VI, per la gràcia de Déu, príncep de Catalunya». En aquesta ocasió era la mateixa monarquia la que donava un peculiar reconeixement a Catalunya com a principat amb les antigues armes dels reis d'Aragó com a símbol.

LA GUERRA DEL FRANCÈS

El sistema monetari espanyol a finals del segle XVIII estava plenament consolidat. Especialment després de les reformes il·lustrades de Carles III de la segona meitat del segle. Es tractava d'emissions diferenciades d'or, plata i coure a la Península i d'or i plata als regnes d'Índies. Els rals de vuit eren l'estrella del sistema i la seva circulació com a divisa de prestigi mundial era reconeguda arreu. El Principat estava integrat en aquest sistema com una província més des dels regnats anteriors i no disposava ni de moneda pròpia ni d'establiment monetari. En tot cas, la moneda menuda residual devia continuar arrossegada des del segle anterior, a més de la continuïtat del sistema de moneda de compte en lliures, sous i diners que arrencava amb l'arribada dels francs i va prosseguir fins a mitjan segle XIX en la documentació notarial.

La llarga Guerra del Francès (1808-1814) va implicar un daltabaix que comportà el trencament de l'Antic Règim i l'establiment de les bases de l'estat-nació liberal, amb moltes dificultats a partir de la promulgació de la Constitució de 1812. Catalunya, per la proximitat amb França, va arribar a ser annexionada a l'Imperi i el seu territori dividit en departaments fins al seu retorn definitiu a la Corona espanyola.

És interessant constatar, però, el record de les emissions pròpies i de la casa de moneda de Barcelona. Podem assegurar que aquest record restava somort com la brasa en un foc aparentment extingit. Tres testimonis es poden

esmentar. En primer lloc, l'argenter Francesc Paradaltas, en dibuixar la seva passantia com a mestre el 1761, va re-fondre les imatges de dos gravats anteriors que il·lustraven una obra feta per argenters de Josep Tramulles¹⁰ per plasmar l'interior d'una casa de moneda.¹¹ En el centre, ocupat per una premsa de volant, va agafar les armes de la monarquia que eren en el model copiat i les va substituir per l'escut de Barcelona. D'aquesta manera venia a representar l'interior d'una imaginària casa de moneda pròpia. En segon lloc, quan el 1808 s'inicien les emissions de moneda local d'emergència a la ciutat, a Barcelona es tria com a seu l'antic local anomenat la Seca, en el qual s'havia dut a terme la fabricació de moneda durant segles. I finalment, el famós baró de Maldà, en el seu dietari, deixa clar aquest fet i dona testimoni del record fresc de l'antiga activitat del local. Quasi un segle després del tancament del taller monetari encara es recordava el lloc i la seva funció.

L'inici de la Guerra del Francès i l'aïllament de Barcelona de la resta del territori van ser l'excusa per tal que es comencés del no-res unes emissions d'emergència en una restaurada casa de moneda de la Ciutat Comtal. Quelcom similar, encara que a escala molt més modesta, passava a Girona i a Lleida. Aquell record del passat i la necessitat del present van ser vistos com una oportunitat que es va aprofitar. Entre 1808 i 1814 va funcionar la casa de moneda de Barcelona. Se la va dotar d'un reglament de funcionament i d'un local i es va aprovar un sistema monetari en or, plata i coure de circulació local.

Hi ha dos elements que mostren un caràcter local que es remarca expressament en dues de les característiques fonamentals. D'una banda, es van oficialitzar denominacions populars com la pesseta, nom que s'utilitzava per a les peces que, oficialment, s'anomenaven rals de dos. Els nominals de coure no van adoptar el nom de maravedisos, sinó el de quartos. De l'altra, els tipus monetaris mostren amb reiteració l'escut de Barcelona en un cairó llorejat i la inscripció «En Barcelona» juntament amb l'any d'emissió (fig. 6). La confluència dels tres elements deixa clara la calculada prudència d'una emissió forçada per la necessitat purament local. Els mateixos coetanis van justificar la seca com una manera de drenar la plata i l'or en mans de particulars que podien convertir-los en líquid a un preu legal i poder sobreviure. Ara bé, per als francesos, l'oportunitat era convertir la plata de les esglésies en moneda.

Es tractava de moneda obsidional o d'emergència que no pretenia, almenys formalment, suplantar la moneda de la monarquia. Els comentaristes coetanis destacaven aquest fet escrivint que si al cap d'un segle algú trobava aquelles monedes no podria explicar en quines penoses circumstàncies s'havien emès. Efectivament, s'havia prescindit de qualsevol element que remetés a la moneda espanyola vigent, de la mateixa manera que s'havia evitat de marcar-la amb qualsevol altra que la pogués vincular a la situació d'ocupació napoleònica. Un artífici d'equidistància, neutralitat i prudència política que es va nodrir del bagatge cultural local heràldic i de nominals populars.

Ara bé, la seva transcendència va marcar bona part del Vuit-cents.

Abans de reprendre la història de la casa de la moneda de Barcelona oberta entre 1808 i 1814, cal explicar que el 1809 es va posar en marxa un nou establiment monetari a la ciutat de Reus sota l'empara legal de la Junta Superior del Principat de Catalunya, que era el poder resistent a l'ocupant francès.¹² Aquesta casa de moneda va adoptar la marca C de Catalunya encara que se la sol anomenar seca volant pel fet que, fugint de l'exèrcit francès, es va traslladar a Tarragona i, finalment, a Mallorca. Només en acabar la guerra va arribar a Barcelona, on va prendre possessió de la seca local.

En aquesta seca va tenir un paper directiu el barceloní Joan d'Amat, que, vinculat al municipi, va fugir de la ciutat amb el reglament organitzatiu de la casa de moneda, que va adaptar al nou establiment. Les emissions d'aquesta seca s'han de vincular amb les tradicionals espanyoles, de les quals pretenia ser una continuïtat en la seva fidelitat a Ferran VII com a rei segrestat a França. Metalls, nominals, tipus i inscripcions ho proclamaven. Un Joan d'Amat triomfant després de publicar dos balanços comptables demostratius del rendiment del seu establiment que oportunament va distribuir, va prendre possessió de la seca de Barcelona amb l'afany de reprendre les emissions refonent ambdós establiments. Aquest projecte va quedar frustrat. Les emissions de la seca volant mantenen l'equilibri fixat en els vells ardots de Ferran VI, és a dir, a l'anvers, l'escut de Catalunya, i al revers, les armes de la monarquia amb la inscripció amb el nom del monarca com a rei de les Espanyes i príncep de Catalunya en els diversos valors del coure.

El període ha estat estudiat pel treball ja clàssic de Goig,¹³ mentre que la seca volant va ser objecte d'estudi per part de Sanahuja i el Gabinet Numismàtic de Catalunya li va dedicar el 2008 una exposició.

EL TRIENNI LIBERAL I LA PRIMERA GUERRA CARLINA, LES EMISSIONS DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA I EL PROBLEMA DE LA XAVALLA CATALANA

Cal esperar al Trienni Liberal (1821-1823) per veure com es reobre la seca i es reprenen les emissions sota la direcció d'Amat i la participació de personal que ja hi havia treballat sota domini napoleònic, com l'assajador Salvador Paradaltas, fill de l'argenter somiatruïtes d'una seca de Barcelona de paper que ja hem esmentat. La gran novetat de les emissions va ser l'afegit de «rei constitucional» i la substitució de l'escut de Catalunya pel de Barcelona.

L'entrada de moneda francesa ja assenyalada pel que fa al període d'ocupació i d'annexió del Principat es va agreujar després de l'entrada de l'exèrcit dels Cent Mil Fills de Sant Lluís per acabar amb el Trienni Liberal i restaurar, en nom de la Santa Aliança, Ferran VII en el poder absolut. La immediata signatura d'uns pactes a Oiartzun

va implicar el reconeixement a Espanya d'uns valors de canvi favorables a la moneda francesa que van ocasionar un bescanvi generalitzat de numerari i la invasió dels valors francesos especialment al Principat, tal com mostren tresors de mitjan de segle XIX com el d'Alcoletge¹⁴ o el de Puig-reig.¹⁵

Amb la restauració de l'absolutisme, la seca tanca i ja no es reobre fins que, a instàncies de la Junta de Defensa i amb l'empara de la Diputació de Barcelona i enmig de la Primera Guerra Carlina, cal satisfer les necessitats militars. Reobre aprofitant la confusa situació i el fet que ja hi havia acumulada una experiència i un capital que se sumava a les ànsies de continuïtat de l'establiment. La seca va iniciar emissions provincials amb nominals i tipus en els quals es mantenen les pessetes i els escuts de Catalunya hi són gravats a la superfície. De nou, la necessitat i la prudència coadjuven en benefici del fet català, que disposa d'unes monedes particulars i diferents de les de la resta dels dominis de la monarquia. Unes emissions que, si bé són fetes a l'empara de la Diputació Provincial de Barcelona, no duen un escut local, sinó el de tot el Principat (fig. 7).

La Diputació de Barcelona va utilitzar l'encunyació de moneda i, especialment, la de xavalla de coure (fig. 8) en diversos valors per finançar les despeses de la guerra, així com altres activitats de foment que li eren pròpies. Aquest ús abusiu va tenir efectes negatius en l'economia local, fins al punt de ser definida per l'economista Laureà Figuerola com un càncer econòmic.

Com en altres ocasions de la història passada, la diferència entre el valor facial i el valor material o intrínsec de les peces va ser un important estímul per a la falsificació monetària d'aquests valors, que va esdevenir una autèntica indústria gens anecdòtica. Les dimensions del problema van provocar la intervenció del Govern en el sentit de treure la seca de mans de la Diputació, en primera instància, i disposar la retirada i reencunyació de la xavalla, en darrera instància. Per a dur a terme aquest costós procés es van crear uns bitllets equivalents a la moneda de coure substituïda que havia de facilitar l'operació de bescanvi en primera instància en espera de la seva amortització en moneda de coure espanyola (fig. 9). En aquests bitllets de circulació al Principat hi havia gravats els escuts de les quatre províncies de Catalunya.

La política centralista va començar a operar en contra de les emissions barcelonines. En primer lloc, el Govern va assumir la direcció de l'establiment i hi va fabricar moneda general i ja no particular. Bona part del regnat d'Isabel II es va debatre entre el funcionament de l'establiment que era rendible, pioner en aspectes tècnics i que comptava amb el suport de les oligarquies locals, i el tancament periòdic disposat per ordre governamental. Finalment, després de reservar la seca a les emissions de moneda de coure, es va fer tancar definitivament el 1881.

Aquest procés centralitzador també es va viure en el cas dels bitllets de banc emesos per les diverses entitats financeres existents no només a Catalunya, sinó també a la resta de l'Estat. Efectivament, el Banc d'Espanya, successor

del banc de San Fernando i del d'Isabel II, va rebre del Govern el monopoli de l'emissió de bitllets de banc per Decret del 19 de març de 1874. Cal tenir en compte que, més enllà de les aparences i dels privilegis, el Banc d'Espanya era una societat particular i no estatal regida per una Junta d'Accionistes. A més, al llarg d'aquest període, la convertibilitat entre moneda i bitllets de banc no era automàtica, de manera que encara no es podia parlar de moneda de paper i, per això, de vegades estava penalitzada en les transaccions. La posició centralista va quedar tancada amb l'esmentat monopoli o privilegi d'emissió que va condemnar la resta d'emissions de paper dels bancs regionals o locals entre els quals, a Catalunya, cal destacar el Banc de Barcelona.

El Banc de Barcelona havia estat fundat per Decret de l'1 de maig de 1844 i, per tant, després del Banc d'Isabel II, era el més antic de l'Estat.¹⁶ Va emetre bitllets de banc tallats de matrius el 1845, el 1855, el 1859 i el 1868, si bé l'entitat va continuar operativa fins a la seva coneguda suspensió de pagament de 1920. En totes les seves emissions, el nom de l'entitat i l'escut de la Ciutat Comtal deixen clara la seva vinculació local, si bé justament la darrera és la que, per primer cop, mostra en pla d'igualtat l'allegoria femenina de Barcelona i també la de la monarquia, un gest que poc valdria a la llum de les decisions polítiques posteriors (fig. 10).

En un àmbit més local i menys ambiciós a nivell simbòlic, cal destacar les emissions dels bancs de Reus i de Tarragona. A més, cal considerar la Sociedad Catalana General de Crédito fundada per Reial Ordre del 14 de maig de 1856, que va emetre obligacions amb l'orla o garlanda centrada per un escut coronat de Catalunya.¹⁷ Podien ser utilitzades com a paper moneda. També, entre alguns altres, cal tenir en compte el Banc de Valls, amb emissions d'obligacions de 1891, i el Banco de Reus de Descuentos y Préstamos, amb emissions de 1901. En ambdues sèries, la diversitat de valors s'acompanya d'unes galeries de retrats de ciutadans il·lustres que remarquen el caràcter estrictament local d'aquest paper valor.

ASPIRACIONS, REIVINDICACIONS I FALSIFICACIONS DURANT LA RESTAURACIÓ. DE LES BASES DE MANRESA A LES MEDALLES DE LA UNIÓ CATALANISTA

El centralisme vigent a la Restauració va impedir qualsevol iniciativa monetària local amb el tancament de la seca de Barcelona el 1881. En aquest període, les aspiracions del catalanisme fixades en les *Bases per a la constitució regional catalana*, anomenades Bases de Manresa (1892), també tenen present el paper rellevant de la moneda i així es recull expressament en el seu articulat reclamant en la Base 6 la percepció d'impostos i l'encunyació de moneda per a un futur govern regional català.¹⁸

Barcelona esdevé en aquesta època un gran centre falsificador de moneda francesa i espanyola,¹⁹ en aquest dar-

rer cas, com a centre de fabricació i també com a centre d'expedició de les màquines i estris utilitzats en la falsificació gràcies a la xarxa ferroviària. El Ministeri d'Afers Estrangers de França instava el Consolat General de Barcelona a esbrinar pel seu compte la magnitud i els centres falsaris davant la sospita que les autoritats espanyoles no prestaven prou atenció al problema.

Cal destacar, en un altre sentit, la iniciativa de la Unió Catalanista de fabricar, als tallers Vallmitjana de Barcelona el 1900, una emissió de medalles patriòtiques que prenien el metall, valor i mòdul del sistema monetari espanyol vigent. D'aquesta manera, es pretenia dotar Catalunya d'un sistema monetari simbòlic, però plenament real, burlant la legalitat que impedia emetre qualsevol tipus de moneda fora de l'aleshores ja únic establiment de fabricació de moneda a Madrid. Es tracta d'una imitació d'un sistema monetari llavors vigent amb uns tipus variants que tenen en comú presentar sant Jordi a cavall matant el drac a l'anvers i l'escut de Catalunya amb diversos acompanyaments al revers (fig. 11). Així, les peces de 100 i 20 pessetes en or; les de 5 i 1 pesseta en plata i les de 10 i 5 cèntims en coure. Com assenyala Crusafont, modernament s'ha afegit una peça falsa per enganyar els col·leccionistes i que equivaldria a 2 pessetes.²⁰ Cal dir que l'emulació monetària és tan subtil i discreta que no devia passar de ser una frivolidat burgesa poc efectiva al carrer.

La moneda espanyola en circulació, especialment la menuda, va ser utilitzada de vegades com a vehicle de manifestació de protestes,²¹ com ara en successives campanyes contra el president del Govern Antonio Maura després de la Setmana Tràgica (1909), contra la pròpia monarquia alfonsina amb consignes com «Mori el rei», o en altres ocasions ja durant la Segona República.

Cal destacar, finalment, pel seu sentit estrictament simbòlic, l'emissió de bitllets de pesseta i de francs relacionats amb l'intent insurreccional de Prats de Molló de 1926, dirigit per Francesc Macià i fracassat per la intervenció de la policia francesa. Crusafont ha publicat un exemplar del primer i dona notícia del segon.²² La imatge mostra un pagès català sembrant sota un arbre. Al fons, una masia i un ixent resplendent amb les armes catalanes i l'estrella solitària de la bandera independentista d'Estat Català, l'organització que volia portar a terme la penetració guerrillera contra l'Espanya de la dictadura del general Primo de Rivera.

UN PUNT D'ARRIBADA: DE LA SEGONA REPÚBLICA A LA GUERRA CIVIL I LES RESPOSTES DAVANT LA MANCA DE MONEDA

La proclamació de la Segona República el 1931 no va suposar canvis especials en relació amb la moneda i Catalunya. Cal destacar, això sí, la lentitud a modificar el tipus de monedes i bitllets de banc per adaptar-los a la nova realitat de la forma de l'Estat més enllà d'estampillar amb

l'escut de la República la imatge de l'exrei Alfons XIII en els bitllets de banc en els quals estava representat. No va ser fins a l'esclat de la Guerra Civil l'any 1936 que els esdeveniments van desbordar el sistema monetari i van obrir una esclatxa a la participació de persones i institucions locals. Recentment, el Gabinet Numismàtic de Catalunya ha dedicat un dels seus cicles de conferències a la moneda durant aquest període.²³

La Constitució de la República de 1932 reservava al poder central espanyol la regalia de la moneda amb caràcter exclusiu i, per tant, l'Estatut d'Autonomia de Catalunya no podia entrar en aquesta competència. Ara bé, la situació d'emergència monetària va esperonar, com ja s'havia donat en el passat, un seguit de mecanismes per fer front a la manca de massa monetària.

En primer lloc, cal destacar que la manca de moneda deguda a la retirada i ocultació de la moneda de plata, primer, i de la insuficiència de la fabricació i distribució de la nova moneda va desembocar en una gran fretura de numerari fraccionari, especialment el menut per a les petites transaccions i per facilitar els canvis. En aquesta ocasió, l'enginy popular va trobar la manera d'omplir aquest buit amb l'emissió d'una miriada de vals, bons, fitxes i getons de tota mena. Aquesta reacció va significar una resolució interessada del problema, atès que, en ser emesos per petits establiments particulars, la seva fidúcia no s'estenia més enllà, fet que provocava, entre altres situacions avantatjoses per a l'emissor, la fidelització de la clientela, que volia amortitzar els seus vals, i garantir-li un benefici segur pel fet que alguns passavolants o bé perdrien els vals o bé no tornarien a l'establiment per recuperar-ne el valor en productes. Tot plegat va estimular la picaresca i també l'ambient de protesta social que podem resseguir tant a les columnes d'opinió com a les vinyetes còmiques de la premsa. Aquesta reacció no estranya en un país en el qual, des del darrer quart del segle XIX, havia arrelat la difusió de getons particulars de comerços, colònies industrials i empreses cooperatives.²⁴

En segon lloc, l'àmbit municipal va reaccionar. D'alguna manera, la policia de mercat i l'ordre públic comercial eren de la seva competència i, per això, amb el suport de la nova llei municipal aprovada pel Parlament de Catalunya i que preveia dotar d'autonomia les finances locals, es va viure una allau d'emissions de moneda menuda d'abast local.²⁵ El fenomen va ser molt generalitzat, però no universal, i ha estat quantificat pel principal estudiós i autor del catàleg d'aquestes peces. Alguns municipis, per proximitat a Barcelona, van renunciar a emprendre emissions amb la voluntat manifesta de fer circular les peces barcelonines mentre que altres localitats molt petites tampoc ho van fer.

Interessa analitzar l'actuació de l'Ajuntament de Barcelona perquè era, amb diferència, la principal ciutat de Catalunya i, per tant, el repte d'assumir el proveïment de moneda menuda era gran, i també perquè recuperava informalment el paper històric d'emissor de moneda del Principat. En aquest sentit, les grans ciutats de la seva co-

nurbació així ho esperaven obertament, mentre que, en les petites, els vals barcelonins inspiraven una major seguretat que els propis. Sigui com sigui, quan s'analitzen les peces emeses i, fins i tot, quan es comparen amb moltes de les municipalitats coetànies, no es pot menys que quedar sorpresos per la poca presència i vistositat de les peces. En molts dels municipis, la fabricació dels vals va ser una mena de vàlvula d'expressió d'orgull i cofoisme local i es procurava disposar de bitllets que evocaven les glòries locals.

Doncs bé, els bitllets de Barcelona van adoptar una forma extraordinàriament modesta i un abast sempre insuficient en volum. Rere aquesta presentació dels petits valors quasi en format filatèlic i amb una aparença molt discreta queden clars els conflictes polítics interns i les divisions polítiques amb faccions que veien amb repugnància l'emissió per considerar-la contrària a la República, que reservava el monopoli de la moneda al Govern central. Efectivament, el Govern va acabar per prohibir-los de manera fulminant i se'n va ordenar la retirada. Tenim el cas efectiu dels bitllets de tres valors que l'Ajuntament de les Franqueses del Vallès va recuperar d'una antiga caixa forta i va dipositar al Museu Nacional el 2015.²⁶ Tot i aquesta retirada municipal, bona part dels bitllets van quedar en mans particulars com a testimoni de l'època o bé en mans dels col·leccionistes inicials. Cal considerar, en aquest sentit, que ja a la mateixa època començaven a haver-hi invencions de bitllets destinats al mercat col·leccionista.

Davant el problema del desproveïment de moneda, el Govern de la Generalitat va intervenir de manera molt diferent. No solament va emparar i empènyer les emissions locals, sinó que va implicar-se en l'emissió d'un autèntic sistema monetari en paper moneda. La responsabilitat d'aquest pla va recaure en la persona del conseller d'Economia i Finances, que en aquell moment era Josep Tarradellas. Es van produir i van entrar en circulació els valors menors del sistema. Ara bé, el que resulta més interessant és que avui sabem, per les proves de bitllets que no van entrar en circulació, que es pretenia fabricar bitllets de valors molt més alts fins a completar un autèntic sistema monetari (fig. 12). Aquesta ambició es va concretar en unes emissions d'alta qualitat amb paper amb marques d'aigua de seguretat fabricat a Gelida per la casa Guarro i disseny i impressió a càrrec de Josep Obiols a la impremta Oliva de Vilanova i la Geltrú. És a dir, es va optar per les cases amb més experiència i qualitat en la manufactura d'uns bitllets que encara avui són un testimoni extraordinari si tenim en compte les dificultats de tota índole del moment. Aquestes peces han cridat l'atenció no solament de la historiografia numismàtica, sinó també de la de pròpia de la història de les arts gràfiques, com Santi Barjau,²⁷ o de la història de l'art, com Pilar Vélez.²⁸ A nivell simbòlic són un bon exemple de les arts gràfiques i del moviment noucentista, amb símbols propis com el treball i la indústria o l'escultura del forjador o una imatge de les drassanes de Barcelona que esdevenien un catàleg de sím-

bols propis molt allunyats del format i de l'estètica imperant en els bitllets del Banc d'Espanya.

La circulació monetària en aquesta època era, per tant, molt variada, com ens demostra, a tall d'exemple, el contingut d'alguna cartera extraviada i recuperada pel municipi de Barcelona en la qual clarament conviuen bitllets grossos de la República amb moneda local municipal i de la Generalitat. A més, cal no oblidar que en el mercat negre la reina era la vella moneda de plata oficialment desmonetitzada i retirada de circulació.

Finalment, el Govern de la República es va acabar replegant a València i després a Barcelona, fins al replegament i la desfeta final, i va prohibir aquestes emissions. Una de les mesures que va implementar per recuperar l'ordre públic monetari va ser l'emissió d'uns discs de cartó amb l'escut de la República al revers dels quals calia enganxar un segell de curs legal.

Acabada la Guerra Civil, la gent havia de seleccionar els bitllets i la moneda per veure la que el nou govern assumia i acceptava i la que rebutjava com a facciosa i a la qual no es reconeixia cap valor. La data clau era la de l'alçament militar —18 de juliol de 1936—, que era designada com la data en la qual les emissions republicanes deixaven de ser considerades legítimes. Només s'acceptava la moneda republicana emesa fins a aquella data. L'entrada de les tropes franquistes va implicar, també, l'entrada de la nova moneda «nacional» i el ressorgiment de les monedes amagades així com la destrucció o l'ocultació de la moneda desmonetitzada que a moltes llars es va guardar com un record.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Vegeu, especialment, Josep SALAT. *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*. Brusi, Barcelona 1818; Joaquim BOTET I SISÓ. *Les monedes catalanes*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007-2011, 3 v. Vegeu també l'àmplia producció de Miquel Crusafont que anirem esmentant al llarg de l'article.
- [2] La síntesi imprescindible per a aquest marc continua sent la de Ferro. Vegeu VÍCTOR FERRO. *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo, Vic 1987.
- [3] Albert ESTRADA-RIUS. *La lluita contra la moneda falsa a la Catalunya de Felip II (1598-1621)*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 2011.
- [4] Miquel CRUSAFONT. *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics i Diputació de Barcelona, Barcelona 1990.
- [5] Xavier SANAHUJA. *La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII)*. Centre de Lectura, Reus 2005.
- [6] Xavier SANAHUJA. «La moneda municipal de Vic (i II): segles XVI-XVII (1519-1652)», *Ausa*, vol. XXI, núm. 152, p. 157-180.
- [7] Miquel CRUSAFONT. *Història de la moneda catalana a la Guerra dels Segadors (Primera República Catalana)*

- 1640-1652. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona 2001.
- [8] Miquel CRUSAFONT. «Encuny de revers d'una peça de 5 rals de Vic de la Guerra dels Segadors (1640-1652)», *Acta Numismàtica*, núm. 47 (2017), p. 161-163.
- [9] Albert ESTRADA-RIUS. «Consideracions iconogràfiques a l'entorn d'un gravat atribuït a Ramon Olivet (1646)». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. 20 (2006), p. 35-49.
- [10] Josep TRAMULLES. *Promptuario y guía de artifices plateros*. Madrid 1734.
- [11] Albert ESTRADA-RIUS. *La Real Casa de la Moneda de Barcelona*. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2018, p. 634-635. Traducció castellana revisada de l'original català publicat a Barcelona el 2015.
- [12] Xavier SANAHUJA. *La seca del Principat de Catalunya (1809-1814)*. Institut Municipal de Museus de Reus, Reus 2003.
- [13] Enric GOIG. *La moneda catalana de la Guerra de la Independència (1808-1814)*. Círculo Filatélico y Numismático, Barcelona 1974.
- [14] Marta CAMPO, Albert ESTRADA-RIUS i Maria CLUA. *Guia numismàtica*. Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona 2004, p. 193-195.
- [15] Pere VEGUÉ (dir.). *El tresor de Puig-reig*. Gabinet Numismàtic de Catalunya, Barcelona 1982.
- [16] Florián RUIZ i Jordi ALENTORN. *Catálogo del papel moneda español*. Madrid 1974, p. 234-238.
- [17] Florián RUIZ i Jordi ALENTORN. *Catálogo del papel...*, *op. cit.*, p. 327.
- [18] «Base sisena. Catalunya serà l'única sobirana del seu govern interior. Per tant, dictarà lliurement les seves lleis orgàniques; tindrà cura de la legislació civil, penal, mercantil, administrativa i processal; de l'establiment i el cobrament d'impostos; de l'encunyació de moneda, i tindrà totes les altres atribucions inherents a la sobirania que no corresponguin al govern central segons la base primera.»
- [19] Albert ESTRADA-RIUS (coord.). *La falsificació de moneda a la Catalunya del segle XIX*. Museu Nacional d'Art de Catalunya i Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2013.
- [20] Miquel CRUSAFONT. *Catàleg general de la moneda catalana*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2009, cat. núm. 6048-6053.
- [21] <<https://blog.museunacional.cat/laltra-cara-del-dinera-la-moneda-subversiva/>>.
- [22] Miquel CRUSAFONT. *Catàleg general...*, *op. cit.*, cat. núm. 6054.
- [23] Albert ESTRADA-RIUS (coord.). *La moneda a la Guerra Civil espanyola: Art, disseny i propaganda*. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2020.
- [24] Antoni LÓPEZ i LLUCH. *Les monedes de les cooperatives catalanes (1850-1950)*. Barcelona. 3 v.
- [25] Antoni TURRÓ. *El paper moneda català i altres signes monetaris: Emissions de la guerra 1936-1939. Catàleg general històric-descriptiu: Valls d'Andorra-Principat de Catalunya*. Diputació de Barcelona, Barcelona 1982. Reeditat a Barcelona el 2007.
- [26] <<https://www.lesfranqueses.cat/actualitat/noticies/2015/08/04/franqueses-dona-bitllets-emesos-durant-la-guerra-civil-al-museu-nacional-d-art-de-catalunya>>.
- [27] Santiago BARJAU. «Les impremtes i la producció dels bitllets en el seu context». A: Albert ESTRADA-RIUS (coord.). *La moneda a la Guerra Civil...*, *op. cit.*, p. 85-96.
- [28] Pilar VÉLEZ. «Josep Obiols i el disseny dels bitllets de la Generalitat de Catalunya». A: Albert ESTRADA-RIUS (coord.). *La moneda a la Guerra Civil...*, *op. cit.*, p. 97-108.

NOTA BIOGRÀFICA

Albert Estrada-Rius és doctor en dret per la Universitat Pompeu Fabra (2001) i en història per la Universitat de Barcelona (2012). És conservador del Gabinet Numismàtic de Catalunya i professor associat a la Universitat Autònoma de Barcelona i a la Universitat Pompeu Fabra des del 2000. S'ha especialitzat en l'estudi de les cases de moneda i en la fabricació i la falsificació monetària a Catalunya, temes sobre els quals ha publicat diverses monografies i ha dirigit publicacions col·lectives. És acadèmic de número electe de la Reial Acadèmia de Bones Lletres (2015), i corresponent de la Reial Acadèmia Europea de Doctors, de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (2013), de la Real Academia de la Historia (2019), de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación (2015) i de l'Instituto Bonaerense de Numismática y Antigüedades (2015). Ha rebut les medalles Javier Conde Garriga (2011) i *Excelente al Mérito Numismático* de la Asociación Numismática Española (2017) i el Premi Pròsper de Bofarull de l'IEC (2014), així com la XXIII Beca d'Estudis Medievals de la Fundació Noguera (2013).